

VOEDING

Essay over duurzaamheid en voedsel

**HENRIËTTE
PRAST**

*Hoogleraar aan de
Universiteit van
Tilburg en lid van de
raad van toezicht
van de Autoriteit
Financiële Markten*

Het Planbureau voor de Leefomgeving concludeerde in zijn Milieubalans 2009 dat voor het slagen van het milieubeleid een milieuvriendelijke consumptie, naast milieuinnovatie, cruciaal is. Daarbij gaat het vooral om een reductie van de consumptie van vlees en in mindere mate om die van vis en zuivel. Vlees en zuivel zijn van alle voedingsmiddelen ecologisch veruit het meest belastend. De productie ervan is uitermate inefficiënt: voor een kilo dierlijk eiwit is gemiddeld zes kilo plantaardig eiwit nodig (Gezondheidsraad, 2011).

De veehouderij draagt, zowel wereldwijd als in Nederland, ruim tien procent bij aan de uitstoot van CO₂. Tachtig procent van de landbouwgrond wordt gebruikt voor het verbouwen van veevoer ten behoeve van de productie van vlees en zuivel (PBL, 2009).

De grond dient wel voor voedselproductie, maar die is heel inefficiënt, want zoals ook de Gezondheidsraad (2011) betoogt, zou diezelfde grond veel meer monden kunnen voeden als niet voor de omweg via de veestapel gekozen werd. Ook verbruikt de vleesproductie veel meer water dan de productie van ander voedsel. Het Planbureau verwacht niet dat een vergroting van de efficiëntie aan de aanbodkant voldoende zal zijn om de schadelijke milieueffecten van de consumptie van vooral vlees, en verder van zuivel en vis, op te vangen.

In economisch jargon: er zitten aan de productie en consumptie van vlees, zuivel en vis grote negatieve

externe effecten, en er is vanuit maatschappelijk perspectief dus een overconsumptie. Nederlanders eten twee keer zoveel vlees en vis als in 1960, vooral meer varkens- en kippenvlees, en de consumptie van dierlijke eiwitten is bij ons meer dan twee keer zo groot als het wereldgemiddelde (PBL, 2009).

De nadelen van ons voedselpatroon worden vooral gevoeld door anderen: de jonge en nog niet geboren generaties hier, die de uitputting van natuurlijke hulpbronnen aan den lijve zullen ondervinden, en de mensen met honger elders. Voor de Nederlandse consumptie van vlees en zuivel is ongeveer 2,2 miljoen hectare landbouwgrond nodig. Niet alleen is dat een veelvoud van de oppervlakte van Nederland, ook zou die grond veel meer voedsel kunnen opleveren als hij niet werd gebruikt voor veevoeder. Nederlanders zijn kortom 'uitvreter's'.

Hier bovenop komen nog het dierenleed en de schade van de ziektes die voortvloeien uit de intensieve veeteelt.

Er zitten behalve externe effecten in de vorm van milieuschade, honger en (dus) politieke instabiliteit, en dierenleed ook individuele nadelen aan het consumeren van dierlijke eiwitten. Nederlanders eten zeventig procent meer dierlijke eiwitten dan gezond is (CBS, 2009a; 2009b; LEI en CBS, 2008; Voedingscentrum, 2009a, PBL, 2009, Kooreman, 2013). De Gezondheidsraad (2008) beveelt een voedselpatroon van minder dierlijke en dus meer plantaardige voeding

De auteur heeft verklaard dit artikel alleen te publiceren in ESB en niet elders te publiceren in wat voor medium dan ook. Het is wel toegestaan om het artikel voor eigen gebruik en voor publicatie op een intranet van de werkgever van de auteur aan te wenden.

aan omdat daarmee het risico op hart- en vaatziekten lager wordt. In dat geval gaat het vooral om rood vlees en de bewerkingen daarvan. Daarbij komt volgens de Gezondheidsraad (2011) dat minder dierlijk voedsel tot ecologisch gunstige effecten leidt. Volgens onder andere het World Cancer Research Fund / American Institute for Cancer Research Food (2007) neemt door de consumptie van (teveel) rood en bewerkt vlees de kans op verschillende soorten kanker toe, maar volgens de Gezondheidsraad (2011) is het nog te vroeg om die conclusie te trekken.

Hoe dan ook is volgens de Gezondheidsraad (2008, 2011) een voedselpatroon met (veel) minder dierlijk eiwit aan te bevelen. Overgang op een mediterrane dieet zou al helpen. Bovenop deze nadelige effecten komt nog de mogelijke gezondheidsschade door antibioticaresistentie en andere ziekterisico's als gevolg van de intensieve veeteelt

Dat mensen desondanks hun vleesconsumptie niet afremmen kan komen doordat ze de gezondheidsschade voor lief nemen, zowel door gebrek aan kennis als door factoren die in de gedragseconomie als belangrijke gedragsinvloeden worden genoemd.

Het huidige kabinet is van mening dat verduurzaming van voedsel (waaronder ook dierenwelzijn wordt verstaan) een opgave is die "primair door

het bedrijfsleven en maatschappelijke organisatie moet worden opgepakt", en dat het "kiezen voor duurzamer eten primair een zaak is van de consument" (Rijksoverheid, 2013). Er wordt vooral veel verwacht van het bieden van objectieve informatie aan de consument. Daarmee gaat de beleidsmaker voorbij aan de traditionele welvaartstheorie en aan wat de gedragseconomie aan wetenschappelijk betrouwbare kennis heeft opgeleverd over gedrag.

INDIVIDUEEL VERSUS COLLECTIEF RATIONEEL

Traditionele instrumenten om gedrag te beïnvloeden zijn wet en regelgeving en financiële prikkels. Voor zover men veronderstelt dat het gedrag voortkomt uit onvoldoende kennis over de effecten ervan, worden ook informatie en overreding ingezet. Die zullen echter niet het probleem van de externe-effecten oplossen. Zelfs wanneer het milieu, het verminderen van honger in de wereld en de daaruit voortvloeiende geopolitieke risico's, de toekomstige generaties en het dierenwelzijn in de nutsfunctie van de consument meegewogen worden, geldt dat het effect van individuele gedragsverandering op alles, behalve op dierenleed, verwaarloosbaar

klein zal zijn, met als waarschijnlijk gevolg een collectief irrationele uitkomst.

Feit is wel dat er een groot gebrek aan kennis is over de schadelijke milieueffecten van vleesconsumptie. Consumenten denken bij duurzame consumptie vooral aan producten die langer meegaan en aan milieuvriendelijke verpakkingen. Maar slechts een minderheid lijkt op de hoogte van de milieu-effecten van vleesconsumptie (Alfing en Paul, 2008).

Wat betreft beleid gericht op het collectieve belang moet men bedenken dat dit niet hetzelfde is als paternalisme. Het gebod om op de motor een helm te dragen, heeft niet alleen ten doel de individuele overmoedige weggebruiker te behoeden voor ernstige, onomkeerbare gezondheidsschade, maar ook om te voorkomen dat de omgeving en de samenleving als geheel opdraaien voor de kosten (psychisch en financieel) van ernstig letsel (Camerer *et al.*, 2003).

Niet elke maatregel is even beperkend en even effectief in het gelijktrekken van individueel en collectief belang. Geboden en verboden grijpen bindend in de markt in. Een bijzondere vorm hiervan is rantsoenering. Het aanbod wordt niet verboden, maar beperkt, en niet het prijsmechanisme, maar de toedeling van gebruiksrechten vormt het allocatiemechanisme. Bekend voorbeeld is het eten op de bon in de Hongerwinter 1944-'45, en tegenwoordig kennen we het systeem in de vorm van een numerus fixus bij studierichtingen en het plafond op medische verrichtingen – al geldt voor beide dat er ook los van rantsoenering geen vrije markt is.

Als het gaat om duurzaamheid schuwen beleidsmakers dwingend ingrijpen niet, zelfs als dat 'achter de voordeur' plaatsvindt. Het verbod op de verkoop, en dus het gebruik, van gloeilampen is daarvan een voorbeeld. Een ingrijpende maatregel, want iedereen heeft thuis verlichting nodig. Wat de duurzaamheidseffecten betreft scoort deze maatregel zwak in vergelijking met een verbod op vleesconsumptie, zelfs als we het gedragseffect (meer verlichting en langer laten branden, 'het is toch maar een ledje') buiten beschouwing laten.

Heffingen op niet-duurzaam en subsidies op duurzaam 'verstoren' de vrije prijsvorming op de markt, maar laten individuen wel de vrije consumptiekeus, binnen de grenzen van hun financiële mogelijkheden – die op zichzelf natuurlijk de vrijheid al beperken. De door Kooreman (2013) in *ESB* voorgestelde vleesbelasting is niet het bestraffen van vleesconsumptie, maar het doorgeven van de maatschappelijke kos-

ten in de prijs ervan.

GEDRAGSECONOMIE

Een belangrijke boodschap van de gedragseconomie is dat de manier waarop een keus wordt aangeboden sterk van invloed is op wat mensen kiezen. Dat komt het duidelijkst tot uitdrukking in het effect van de passieve keus, die in gedragseconomisch jargon de ‘standaard’ (*default*) wordt genoemd. Het bekendste voorbeeld als het gaat om pro sociaal gedrag is het effect van de ‘stille’ keus op de orgaandonorregistratie, en als het om individueel gedrag gaat de keus voor pensioensparen. Mensen ‘kiezen’ voor de standaard omdat ze denken dat het de aanbevolen keus is, en omdat afwijken een uitleg vereist, aan jezelf en aan de omgeving. Alleen als mensen sterk gepassioneerd zijn, laten ze zich niet door de stille keus leiden. Met andere woorden, hoe keuzes worden aangeboden is nooit neutraal, sterker: het kan niet neutraal zijn.

Een andere belangrijke invloed is die van saillantie, dus het ‘duidelijk naar voren komen’. Als je je iets kan voorstellen, iets duidelijk op je netvlies hebt, heeft dat veel meer invloed op je gedrag dan als je iets weet. Het effect van saillantie is, net als dat van de standaard, niet het resultaat van een weloverwogen afweging, maar van een veel subtieler proces. Twintigers die zichzelf als zeventigplusser in een gemanipuleerde spiegel hebben gezien leggen meer spaargeld in hun pensioenpot dan leeftijdgenoten die naar hun echte beeltenis mochten kijken. Op internet circuleert een verborgen camera filmpje dat het effect van saillantie op vleeskoopend publiek laat zien: het besluit tot aankoop veranderde snel in pogingen om de verkoper aan te vliegen. Tussen weten dat je een dier op tafel zet en opeet, en beseffen dat er een wezen is gedood voor je eetgenoot, zit een groot verschil.

TOT SLOT

Als we uit duurzaamheidsoogpunt de vleesconsumptie willen reduceren zonder verbod of torenhoge heffingen, en ook niet aanbieders van vlees ertoe willen verplichten in de winkel te laten zien en horen – en dat is iets heel anders dan informeren – wat er in megastallen en slachterijen gebeurt, is er nog de mogelijkheid om vlees als standaard af te schaffen. Hierbij kan gedacht worden aan een verbod op kookprogramma’s op televisie waarin vlees of vis de kern van de maaltijd is. Of aan een verbod op lunches en diners waar mensen die geen vlees willen eten dat moeten doorgeven, maar

waar mensen die juist wel vlees willen dit expliciet als dieetwens moeten doorgeven. Of aan een eis bij de aanbesteding van een catering dat vlees niet standaard is, maar alleen op aanvraag wordt aangeboden.

LITERATUUR

- Alfing, P. (2008) *Duurzaamheid en consument*. Rijswijk: Federatie Nederlandse Levensmiddelenindustrie.
- Animal Sciences Group Wageningen (2009) *De humane eiwitbehoefte en eiwitconsumptie en de omzetting van plantaardig eiwit naar dierlijk eiwit*. Wageningen: Wageningen Universiteit.
- Bodie, Z. en H. Prast (2011) Rational pensions for irrational people: behavioral science lessons for the Netherlands. *Netspar Discussion Paper* 09(7).
- Camerer, C., S. Issacharoff, G. Loewenstein, T. O’Donoghue en M. Rabin (2003) Regulation for conservatives: behavioral economics and the case for asymmetric paternalism. *University of Pennsylvania Law Review*, 151(3), 1211.
- Gezondheidsraad (2006) *Richtlijnen goede voeding*. *Richtlijnen goede voeding*, 8.
- Gezondheidsraad (2011) *Richtlijnen goede voeding ecologisch belicht*. *Richtlijnen goede voeding*, 8.
- Hershfield, H., D. Goldstein, W. Sharpe, J. Fox, L. Yeykelis, L. Cartensen en J. Bailenson (2011) Increasing saving behavior through age-progressed renderings of the future self. *Journal of Marketing Research*, 48, 23–37.
- Kooreman, P. (2013) Belastend vlees en vleesbelasting, *ESB*, 98(4658), 248–249.
- Planbureau voor de Leefomgeving (2009) *Milieubalans 2009*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Prast, H. (2013) Rationeel beleid voor irrationele mensen. Een gedragseconomische visie op de toekomst van gezondheidspreventie in Nederland. *NEA Paper*, 48
- Rijksoverheid (2013) *Duurzame voedselproductie*. *Beleidsbrief*, juli.
- World Cancer Research Fund en American Institute for Cancer Research Food (2007) *Food, Nutrition, Physical Activity, and the Prevention of Cancer: a Global Perspective*. *Second Expert Report*. Londen: World Cancer Research Fund.